

HA 3.133

IV 10

ERDÉLYI MUZEUM

AZ

ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET BÖLCSELET- NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

XXI. KÖTET.

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

SZERKESZTI

Dr. SZÁDECZKY LAJOS

TITKÁR

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA

1904.

ERDELYI MUSEUM

ERDELYI MUSEUM
MUSEUM OF HUNGARY

VI. ÉVFOLYAM

A SZÁVATYKÓZÁS ÉS A SZÁVATYKÓZÁS

ÉRTEKELÉS

DR. SZÁVATYKÓZÁS LÁJOS

1881

ERDELYI MUSEUM

TARTALOM.

	Lap		Lap
I. Értekezések.			
BARÁNY GERÓ dr.: Kant Immanuel	97	VÁCZY JÁNOS dr.: Wesselényi Miklós báró ifjúsága. I—III. közl. 1. 61 és	132
GÖRÖG FERENCZ dr.: Báthori Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. I—II. közl.	511 és 577	VERSÉNYI GYÖRGY dr.: Jókai emlékezete	433
INCZE BÉLA: Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején	320	WERTNER MÓR dr.: Családtörténeti adalékok	24
KISS ERNŐ dr.: Vörösmarty és krónikásaink	233	— Magyarok külföldi emlékkönyvekben	334
KRISTÓF GYÖRGY: A magyar mythologia classicus eposzainkban. I—II. közl.	190 és 255	— „Szenczi“ Molnár Albert születési helye	373
GR. KUUN GÉZA dr.: Gyermekéveim. I—II. közl.	485 és 541	— Herbert vajda. (Balázsfalva eredete.)	454
LOÓSZ ISTVÁN: Deák Ferencz és a magyar nyelv	293	II. Irodalmi szemle	
PAP DOMOKOS: Fekete Ferencz Kossuth-huszár naplója	381	<i>a) Hazaiuk.</i>	
PÖR ANTAL dr.: A magyar Anjouk lengyel krónikása (Czarnkovi János.) I—II. közl.	169 és 249	BAKSAY-KEMENES: Két új Hiászfordítás; ism. RÁCZ LAJOS ..	147
SCHNELLER ISTVÁN dr.: Reformeszmék hazai tanügyiünk terén 1846.-ban. I—III. közl. 49. és 177	117 és 177	BALOGH MARGIT: Oláh Miklós Hungariája, mint művelődéstörténelmi kútfő; ism. —s—r.	592
— Jacobi Fr. H. I—II. közl. 500 és	563	BARABÁS ÁBEL: Geothe, Byron és Madách; ism. RÁCZ LAJOS ..	346
TÉGLÁS GÁBOR: Mommsen Tivadar emlékezete	16	BEÖTHY ÁKOS: A magyar államiság fejlődése és küzdelmei; ism. KRISTÓF GYÖRGY	277
— A tibódi kettős kincslet tanulása	76	Császár ELEMÉR dr.: Verseghy Ferencz élete és művei; ism. BAROS GYULA	82
— Újabb adatok Domitíanus két dácziai hadjáratához	365	HAMVAY ÖDÖN: Damjanich János élete; ism. —y	527
— Tocilescu György régészeti felfedezése déli Dáczijában ...	447	DR. HORVÁTH-SCHWEGLER- dr. SERÉDI: Három magyar nyelvű bölcsellettörténet; ism. SZ. M.	403
		KAJLOS IMRE: II. Rákóczi Ferencz vallomásaiból; ism. RÁCZ MIKLÓS	468

Lap	Lap
<p>KERÉSZY ZOLTÁN dr.: A jus exclusivae (vétőjog) a pápaválasztásnál; ism. TÉGLÁS BÉLA</p> <p>LUPÁS JÁNOS: A gör. kel. egyház és az „unió”; ism. dr. GÖRÖG FERENCZ.....</p> <p>PAÁL SÁNDOR: A székely nép; ism. RÁCZ MIKLÓS.....</p> <p>POHIRADSKY LAJOS: Modern magyar realisták; ism. RÁCZ MIKLÓS.....</p> <p>POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi református egyház története; ism. K. B.—A.....</p> <p>RUDNYÁNSZKY GYULA: Új költményei; ism. BODOR ALADÁR</p> <p>SZONGOTT KRISTÓF: Szamosújvár sz. kir. város monographiája; ism. B. S.....</p> <p>VARJÚ JÁNOS: Kétszáz év a magyar művelődés történetéből; ism. dr. LUKINICH IMRE.....</p> <p>Új Bokréta, írta: Baja Mihály, Gulyás József, Gyökörténi Endre, Madai Gyula, Oláh Gábor; ism. BODOR ALADÁR.....</p> <p style="text-align: center;"><i>b) Külföldiek.</i></p> <p>Az akarat kérdésének legújabb irodalmából; Schopenhauer, Müffelmann, Seitz, Wüst művei; ism. dr. SZLÁVIK MÁTYÁS</p> <p>BEVERIDGE J.: Az oroszok előnyomulása Ázsiában (The Russian Advance); ism. RÁCZ GYULA.....</p> <p>DÖRNER: Az egyetemek feladata; ism. —k.—s.....</p> <p>JORGA N.: Nagy Iván moldvai vajda; ism. dr. GÖRÖG FERENCZ.....</p> <p>KOEPPÉL EMIL: Byron életrajza; ism. RÁCZ LAJOS.....</p> <p>LIPPS T.: Az ethika alapelvei; ism. dr. SZLÁVIK MÁTYÁS.....</p> <p>PEISTER Ö.—WINDELBAUD V.: Az akarat szabadsága; ismerteti: DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.....</p> <p>POLICARPO PETROCCHI: A legújabb olasz irodalomtörténet; ism. Cs. PAPP JÓZSEF.....</p> <p>SCHWARTZ EDUARD: Jellemképek az ókori irodalomból; ism. dr. RÁCZ LAJOS.....</p>	<p>STEIN LAJOS: Die sociale Frage im Lichte der Philosophie; ism. —k.—s.....</p> <p>WALLACE A. R.: Az ember a világegyetemben; ism.: RÁCZ GYULA.....</p> <p>WILLMANN OTTÓ: Az idealismus története; ism.: dr. SZLÁVIK MÁTYÁS.....</p> <p>WUNDT ethikája; ism. dr. SZLÁVIK MÁTYÁS.....</p> <p style="text-align: center;">III. Különfélék.</p> <p>Egy erdélyi főúr könyvtára a XVII. században. Közli: Dr. LUKINICH IMRE.....</p> <p>Deák Ferencz és Vörösmarty kolozsvári látogatásáról; közli: P. D.....</p> <p>A Barezasági magyar községek története.....</p> <p>A szolnok-dobokamegyei irod., történelmi- és ethnographiai társulat évkönyve.....</p> <p>A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai.....</p> <p>Bél Mátyás földrajza.....</p> <p>Zsoltárfordítás a kodexek korában.....</p> <p>VII. Gergely egyházpolitikai viszonyai és reformtörekvései</p> <p>Boeckay szabadságharcza történetéhez. Közli: JÁSZAI REZSŐ</p> <p>Olesó könyvtár.....</p> <p>KIRÁLY PÁL: Dácia története. . .</p> <p>Kazinecy válogatott munkái. . .</p> <p>Széchényi István gróf válogatott munkái.....</p> <p>Renaissance a dalköltészetben..</p> <p>Költők albuma.....</p> <p>Új könyvek 95., 167.,</p> <p>Könyvismertetések.....</p> <p>Az Erdélyi Múzeum-Egylet eredete és rendeltetése. DR. SZÁDECZKY LAJOS.....</p> <p>Nagyszombati Márton verse Dózsa György korából. MÁRKI SÁNDOR.....</p> <p>Rákóczi és a bujdosók hamvai. Írta: DR. SZÁDECZKY LAJOS.</p> <p>A király rendelete Rákóczi hamvairól.....</p> <p>A nemzet köszönete.....</p>

TARTALOM.

	Lap		Lap
A magyarok az ottomán uralom alatt	290	Irodalmi ünnep Désen.—i.....	533
A zajkányi Hunyadiakról.	359	A marosvásárhelyi szabók szá-	
A két Rákóczi György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött. KRISTÓF György.	362	madás könyvének krónikás adatai. Közli: KELEMEN LAJOS.	534
Piscevics orosz tábornok emlékiratai	363	A bujdosó kurucok emlékei Törökországban. SZÁDECZKY LAJOS.....	538
Római sírkő-lelet	364	A esiki székely krónikáról.	538
A Siculicidium emléke. SZÁDECZKY LAJOS.....	411	„A Hóra-világkor megkárosodottak lajstroma“.....	539
Rákóczi. Elbeszélő költemény (jutalmazott pályamű). Irta: RÉVAI KÁROLY	415		
Perényiné (pályamunka.).....	428	IV. Hivatalos Értesítő.	
Baresai Ákos erdélyi fejedelem hamvainak kutatása Kozmatelkén. KOVÁCS ISTVÁN.....	407	Erdélyi Múzeum-Egylet.. 48 és 168	
Apróságok.	430	Pályázati hirdetés a Kovács Sámuel pályadíjra	96
Magyarok külföldi évkönyvekben. DR. WERTNER MÓR.....	473	Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése	209
Gúnyversek Hóráról és Kloskáról. 476 és 540	476 és 540	Jelentés a könyvtárról; dr. ERDÉLYI PÁLTÓL.	214
Aranka György könyvtáráról... 479	479	Jelentés az érem- és régiségtárról; dr. PÓSTA BELÁ-TÓL.	228
Gróf Teleki Lajos búcsúzása honfitársaitól.	481	Szakosztályi ülések 292, 356 és 600	
		Jelentés a Kovács Sámuel-féle ballada-pályázatról.....	413

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

I. füzet.

Wesselényi Miklós báró ifjúsága.

(Első közlemény.)

Wesselényi Miklósról, a múlt század reform-korszakának kiváló politikusról, művészi képet rajzolt Kemény Zsigmond br.¹ Egyéni életéből ugyan csak annyit szőtt rajzába, a mennyi a kiváló férfiú politikai küzdelmeinek magyarázatához tartozott; mind e mellett ez az essay volt jó darab ideig az egyetlen becses mű Wesselényi Miklósról. Mint essay s mint Wesselényi Miklós politikai pályájának kitűnően rajzolt képe, maig is páratlan. Életrajzára nézve azonban sok érdekes adatot összeállított később Szilágyi Ferencz.² Újabban Ferenczi Zoltán közleményei³ vetnek nagyobb világot Wesselényi Miklós politikai eszméinek kialakulására. Ide járúlnak azok a kisebb-nagyobb tanulmányok, a melyek 1902. őszén, szobra leleplezése alkalmával megjelentek.⁴ Azonban e tanulmányok és adat-közlemények — a dolog természetéhez híven — mind a már kész politikai és államférfiú pályájával foglalkoznak s kevésbé vannak figyelemmel az ifjú báró fejlődésére, életének első húsz évére, mialatt oly ritka buzgósággal, a vele született tehetségnek oly bámúlatot keltő kiképzésével készült a megfutandó pályára. Mi a következőkben megkísértjük e hézagot kitölteni s Wesselényi Miklós ifjú korát addig a pontig vázolni, midőn 1818-ban először tűnik fel a politikai szemhatáron. Az ő gyermek- és ifjú kora rendkívüli

¹ Kemény Zs. Tanulmányai. Kiadta Gyulai Pál. Pest, 1870. I. köt.

² Ifj. b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta Szilágyi F. Budapest, 1875.

³ Kossuth L. levelei Wesselényi Miklóshoz s Wesselényi M. levele Kossuth Lajoshoz. Közli Ferenczi Zoltán. Történelmi Tár 1902. évf. II. III. f. 1903. évf. I. s köv. f.

⁴ Ezek között legfontosabb Kuun G. gr. tanulmánya. Erd. Múz. 1903 évf. 2. és 3. füz. — A legrészletesebb Petri M. tanulmánya, e folyóiratban jelent meg.

fejlődést mutat, a melyhez a nagy emberek életében is kevés hasonlót találunk. Ezért nem érdektelen erre vonatkozó adatainkat összeállítanunk.

I.

Miután id. Wesselényi Miklós gyermekei 1782—1795. között kis korukban elhaltak, a később, 1796. decz. 30-án született Miklós fiának nevelésére fölttte nagy gondot fordított. A testi és szellemi fejlődés minden szálát maga irányozta s a képzés minden eszközét maga vette fontolóra, hogy azok a serdülő gyermek testi erejét s értelmi világát összhangzatosan fejlesszék. Nemcsak a merész testgyakorlatokban, hanem az ész és szív nemességében, a hazafiúi erények gyakorlásában is méltó utódává kívánta tenni, a kire nyugodt lélekkel hagyhassa anyagi gazdaságát és szellemi örökségét. A gyermek folyvást apja körül játszadozott, s tanúja volt akárhányszor az apa indulatos kitöréseinek, a melyeket áldott lelkű anyja csillapítani törekedett; de tanúja volt az apa hazafias működésének, irányító szereplésének is. Szemeit már korán a való és eszményi világ kimagasló pontjaira függesztette, s a spártai nevelés csak testi edzettségének lett alapjává, értelmi felfogását igazi athéni neveléssel iparkodott apja fejleszteni. Míg a lovaglásban ő maga volt mestere, szellemi neveléséről úgy hitte, leghelyesebben gondoskodik, ha szemei előtt egy igazán képzett nevelő vezet be az ismeretek különféle ágaiba, fokozatosan, a gyermek egyéni tehetségeinek nyilvánulásaihoz arányítva.

Nem épen a nagyúri ház megszokott nevelés-módja volt ez. Az apa közölte tervét Kazinczyval, Vay Józseffel, Vay Miklós báróval, sógorával Cserey Farkassal, a Splényiekkal és másokkal. Tudni kívánta véleményöket: vajjon a köziskolákban vagy az otthon való magános nevelésmód biztat-e több sikerrel. Vay József kivételével mind azt tanácsolták, hogy a szülők szemei előtt neveltessék a kis báró. Mert „mind azt a hasznot, — úgy mondák — a melyet a köziskolák nyújthatnak, egy tehetsős atya megszerezheti a maga házában is a maga gyermekének“. S mivel a nevelésben első sorban arra kell vigyázni, hogy a gyermek erkölcsi tisztasága megóvassék: ezt sehol sem érhetni

el inkább, mint ha a gyermek állandóan szülei körében marad. Hogy a nyilvános iskoláknak egymás tehetségét ösztönző versenye se legyen előtte ismeretlen: mutassanak neki nyilvános iskolai vizsgálatokat évenként többször, valahányszor erre alkalom nyílik. A bátorság önmagától kifejlődik oly gyermekben, a ki „a diaetákon s vármegye gyűlésein tapsolást nyert atyját szeme előtt látja s idővel érzeni fogja, hogy erszénye tele van“. Az apának mindennapi példája s hogy „a kis Wesselényi szüntelen tanulhat s tanul abból, a mit az atyjától hall és lát,“ általában azt a véleményt gyökerezették meg a Wesselényi-ház barátaiban, hogy az ifjú báró „a legalkalmatosb, legillendőbb, legjobb nevelést kapja“. ¹

Ily szempontból fogadta id. Wesselényi Miklós házához Zsibóra Magyarósi Tőkés Jánost, hogy fia nevelését gondozza. Tőkés J. Magyaróson (Marosszék) született; hasonló nevű atyja kormányzéki titkár volt. Miután Tőkés J. Kolozsvárott felsőbb tanulmányait elvégezte, 1804-ben Zsibóra költözött, az akkor nyolczadik évében járó gyermek mellé, a ki már nemcsak az elemi ismereteket sajátította el, hanem kivált a nemzeti történelemben némi jártasságra is szert tett, sőt az egyszerűbb stilistikai szerkesztésekkel is megpróbálkozott. ² Minden évben nagyobb társaság előtt állotta ki vizsgálatát. Az első ilyen vizsgálatot, a melyen mind a korán fejlett gyermek haladásáról, mind a nevelőnek lelkiismeretes és hozzáértő munkásságáról meg akartak győződni, az 1805. év pünkösöd táján tartották, s erre az id. báró Kazinczyt is meghívta; de ő feleségének lebegetése miatt ekkor nem mehetett. ³

Azonban, a mint szerét ejthette, sietett Zsibóra, hogy személyesen mondjon köszönetet a bárónak azon szívességeért, a melylyel Marmontel regéinek fordítását ötszáz forinttal segítette a kiadásra; másfelől pedig ismerni akarta az egész Wesselényi-házat, kivált annak urát, a kivel bizonyos tekintetben egy-

¹ L. Kazinczy F. Cseréy Farkashoz 1806. ápr. 21. Kazinczy F. Levelezése, IV. köt. 123., 134., 238. l.

² L. alább.

³ Wesselényi M. Kazinczyhoz 1805. márcz. 18. Kazinczy F. Lev. III. köt. 293. l.

formán szenvedte az élet nehézségeit Kufsteinban. Az 1805. év októberének végén látogatta meg Kazinczy első ízben Zsibót és Krasznát s itt Cserey Farkassal ismerkedett meg személyesen. Az idő hidegre fordult már, s fagyni kezdett, úgy, hogy Kazinczy a báróval lóháton nézegette meg a zsibói kertet. Beszélgetésük szinte hajnalig tartott, s a gyermek folyvást körülöttük tartózkodott, élénken lesve a szót mind apja, mind Kazinczy ajkairól. Ha alkalma nyílt, bele is szólt beszédükbe. Így, midőn a római történet néhány adatát emlegették, s L. Brutus került szóba: a gyermek nagy nyíltsággal szólt közbe, hogy Brutus helytelenül járt el, midőn a maga fiait megölette, ezt más consul megtehetette volna, de az apának nem lett volna szabad. Dícsérte Kazinczy a gyermek „plastikai mesterségét“ is, a melylyel a viaszgyertyáról lecsurgó hulladékból egy szép paripát gyúrt; ezt el is kérte tőle Kazinczy s mutogatta később is jó barátainak.¹

Az eszményi hevülésű Kazinczy szertelen dícsérettel emlegette zsibói és krasznai látogatását, nem tudván, vajjon azt a *nagy embert* tisztelje-e inkább, a kit még nagyobbnak lelt, mint a milyennek addig tartotta; vagy Wesselényinét, azt „a példátlan asszonyságot“, vagy „azt a szeretetre méltó, korát nagyon túlhaladott gyermeket“. Mint egy édes álom tündérképei vonultak el lelki szemei előtt a zsibói emlékek. Alig merte hinni, hogy a való élet nyújtotta azokat, mintha csak képzelete szötte volna oly elvarázsolókká. „Oly rég óta vágyok oda — írja Cserey Farkasnak 1805. nov. 16-dikán² — s oly sok ízben gátlódott meg odamenetelem s oly nem várt dolgokat láttam s hallottam ott, hogy örömöm részegüléséből nem egyhamar fogok vissz térhetni magamhoz“.

Még inkább magasztalta a csodálatos fejlődésű gyermeket, midőn az kilenczedik évében már nyilvános szereplésének első tanújelét adá.

Bánffy Györgyöt, a gubernatort, a rendek jelenlétében, üdvözölte, nemes bátorsággal és erélyes hangon. Bánffy egészen

¹ Kazinczy F. Wesselényihez 1805. nov. 28. U. o. 473. l.

² U. o. 465. l.

elérzékenyült. A gyermeket méltó dicsérettel halmozták el, mi újabb kísérletre buzdította.¹

Az 1806. év jan. 29-dikén Közép-Szolnokvármegye rendei gyűlésre sereglettek, hogy a nemesség hadi szervezéséről tanácskozzanak és határozzanak. Mintegy négyezren valának együtt, midőn a gyermek a rendek elé állott s minden segítség s írás nélkül a következő beszédet mondá:

„Atyák! Hazafiak! mert hogy nevezzelek édesebb nevezetel? Érzem már hazámhoz s hozzátok szeretetemet, Atyák! Hazafi akarok én is lenni. Ti nemes tűzzel munkálódtok s miért? azért úgy-e, hogy minket boldogokká tegyetek. Oh, Atyák, higyjétek el, az én lelkem oly kész, hogy mindenütt nyomba követnélek. Ah, de ez a kilencz esztendő test akadályomra vagyon. Nem vagyok én Sándor, hogy irigyeljem atyáim tetteit, marad nekünk is munka. De micsoda munka? Oszlopokat fogunk nektek az egekig emelni, és a mit ti el nem végeztetek, nemes tűzzel be fogjuk végezni. Számot tartsatok reám, Atyák, — el ne felejtsetek, hogy én ma hazafinak áldoztam fel magamat. Rövid időn meg fogjátok látni, hogy meg nem csaltam várakozásokat.“²

Ime, a derék apának derék fia szavaiban nemcsak a gyermeki erős önbizalom nyilvánulásait kell keresnünk, hanem a tapasztalt hazafi erények tenyésztő hatását is, a mely a jövőendő nagyság első gyújtó szikráját kipattantja.

A rendek nemcsak álmélkodva hallgatták a gyermek-szónokot, hanem egyszersmind elérzékenyülve is. De legjobban örült az apa, kinek fia iránt táplált reményei napról-napra erősödtek. Csodálhatjuk-e, hogy az örömtől megittasult apai szív büszke önérzetet mutat fia sikerén? Csodálhatjuk-e, hogy az alacsony lelkek a sikerben alig láttak többet hiú ragyogásnál? S másfelől a gyorsan serdülő gyermek fogékony lelke előtt nem lett-e világossá, hogy apja erényeinek követésével aratta első sikereit, s fiú kegyelete épen ez alapon nem nyert-e újabb táplálékot? Aligha tévedünk, ha itt keressük annak az erős fiú

¹ Cseréy Farkas Kazinczynak. 1806. máj. 3. Kaz. F. Lev. V. köt. 141.

² Wesselényi Kazinczynak. 1806 ápr. 9. U. o. 115.

szeretetnek első jeleit, a mely, mondhatni, végig kísérte őt ifjúsága tavaszán egészen a férfikor nyaráig, s a melynek ápolása ifjú éveiben egész valóját betöltötte. *A magyar ifjúság földísze* (princeps juventutis hungaricae) nevezettel emlegeti őt innentől fogva Kazinczy, a kinek magasztalása nemcsak a könnyen hevülő jó baráté, hanem a jövő megteremtésén fáradozó hazafié is. Hitté erősödött benne az a felfogás, hogy a Wesselényi fiának valami rendkívüli szerepet szánt a Gondviselés. Bizonyára mindenki ráismert a gyermek-szónokra, hogy „az a kis új hazafi Wesselényinek a fia“, a kinek „úgy illik, hogy korántabb érjen, mint azok, a kiket a szerencse kevésbé szeretett“. Azonban nem titkolja el abbéli félelmét sem, hogy esodálói között alacsony hízelkedők is kerülnek, mert kevesen tudják az erényt önmagáért szeretni, ezeket pedig a Wesselényi fiának megvetéssel kell távol tartania önmagától.¹

Kétségtelen, hogy a gyermek első fényes próbái alkalmával a nevelő is érdemlett méltánylásban részesült s újabb bizalmat keltett önmaga iránt. Az apa úgy tervezte, hogy Tőkés Jánost külföldi egyetemekre küldi a maga költségén; s a tudományosan képzett, nyelvekben jártas nevelő egész szellemi világát átönti fiába, kit aztán ő maga fog külföldi útjára elkísérni s mintegy a világba bevezetni.

A terv valósult, s Tőkés 1807 elején Bécsbe ment, hogy útlevelet kérjen Marburgba. Mivel azonban a francia-porosz háború miatt az útlevel kieszközlése huzamosabb ideig tartott: Tőkés néhány hónapig a bécsi egyetemen tanult chemiát és anatomiát. Majd ugyanazon év májusában megkapván a várvárt útlevelet, Marburgba mehetett, a hol a chemia, botanika, gazdaságtan mellett jogot is hallgatott, sőt a Code Napoléonra vonatkozó előadásokat is hallgatta. Közben 1707 őszén, a szünidőben, a marburgi egyetemtől kapott útlevéllal Párisba ment, a hol szintén sok ismeretet gyűjtött s a napoleoni francia alkotmánynyal megismerkedett.

A hamisítatlan magyar érzésű székely nevelő hosszasan elmélkedett a Bécsben tapasztaltakon. Midőn azt hallotta, hogy

¹ Kazinczy Wesselényi Miklósnak, 1806. jún. 3. U. o. V. köt. 175. 1.

a császárné halála előtt magához hívatta gyermekeit s arra intette őket, hogy különösen szánják a szegényeket s könyörüljenek rajtuk: nem tudta elnyomni észrevételét, hogy erre az emberiség salakja is képes. Az illenék, úgy mond, a fejedelmekhez, hogy megakadályozzák, hogy szegények és nyomorútlak ne is legyenek. Örvendve hallja, hogy a latinúl beszélő kalocsai érseket a pozsonyi országgyűlésen lepisszegték, s az elkorcsosult követek között némelyek kifakadtak, hogy kénytelenek magyarul tanulni. „Istenem! — kiált fel — mely érzés! a nemzeti nyelvet már kénytelenségből kell tanulni. Van-e több ily nemzet?” Megbotránkozik azon a híren, hogy Sándor ezár is ellátogat a pozsonyi országgyűlésre, mert „a magyaroknak csak szép ember és mézes beszéd kelletik”.¹

Párisi útjában tanulmányozta a dresdai képtárat is, majd Jena tudós tanáraival ismerkedett meg. A jeni múzeum természetrajzi tárában megilletődve látta Teleki Sámuel és Teleki Domokos grófok képeit. Lenz János György, a kiváló mineralógus, eldicsekedett Tőkés előtt, hogy midőn a pusztító seregek őt mindenétől megfosztották, s élete is csak egy hajszálon függött: Teleki S. küldött neki hatvan egynehány aranyat ajándékba. Akkor tették arczképét mostani helyére.² „Emlékeztet ez arra, — írja Tőkés — hogy még nem halt egészen ki az emberek között a magasan gondoló lélek és cselekvő ember. Mert mások is ajándékoznak, de nincs becse. A tudomány nem adott világot lelkeknek, nem tudják kiválasztani a tárgyakat. *Arra Wesselényi- és Teleki-lélek* kívántatik.”

Tőkés János nagy haszonnal járta meg a külföldet két álló'esztendeig. A tudomány és művészet körében szerzett ismeretei azonban nem gyöngítették lelkében a Wesselényi-ház iránti szeretetét. Ki sejtette volna még akkor, hogy ezt a szeretetet a féktelen indulatosság erőszakos kitörése tépi ki a nevelő szívéből, hogy széleskörű ismereteit máshol fogja Tőkés gyümölcsöztetni? . . .

1808. vége felé ismét Bécsben tartózkodik Tőkés. Itt találkozik vele Kazinczy, a ki nagy érdeklődéssel hallja mindazt,

¹ Tőkés levele Kazinczyhoz. U. o. V. k. 1—3. l.

² Tőkés J. levele Kazinczyhoz, 1807 aug. 13. U. o. V. köt. 113. l.

a mit Tőkés neki Napoleonról beszél. Úgy látszik azonban, Tőkés nemcsak Kazinczynak beszélte el franciaországi tapasztalatait, hanem másoknak is, még pedig olyanoknak, a kik nem épen szorosán őrizték a titkot. A rendőrség is tudomást szerzett róla. Tőkés kénytelen volt Bécsben ismét tovább időzni, mint tervezte.

A bécsi rendőri hivatal átíratot intézett 1808. nov. 14-ről az erdélyi kancelláriához, hogy Tőkés jövő működését éber figyelemmel kísérje. „Az udvari kancellár úr — olvassuk ez átíratban — tanácsosnak fogja tartani elővigyázati s intésül szolgáló rendszabályok felől gondoskodni oly ifjú iránt, a ki ugyan tanulása felől igen derék bizonyítványokkal bír, azonban egy franciaországi befolyás alatt álló egyetemen, a hol neki a maga czéljaihoz képest theológiát kellett volna tanulnia, azzal ellenkező módon a Code Napoléonnal különösen foglalkozott, s így az ott nyilván dícsért elveket könnyen beszívhatta s másokkal közleni is megkísérthetné“.

Úgy látszik, a rendőrség vallatóra fogta Tőkést, a ki azonban tagadta, hogy a francia kormányról lelkesedve beszélt s határozottan visszaútasította, hogy az osztrák kormányról becsmérőleg emlékezett volna. Némi huza-vona után mégis visszakapta irományait a kancelláriától 1808. nov. 25-dikén; de a megbízott tanácsos nem mulasztotta el, hogy őt franciaországi útjáért, a marburgi egyetemen a Code Napoléonra vonatkozó előadások hallgatásáért s a francia alkotmányról tett dícséreért, a mikkel magára gyanút vont, meg ne dorgálja.¹

Igy indult hazafelé Tőkés az év végén. Bizonyos, hogy a kancellária véleménye nem maradt titok a Wesselényi-család előtt sem; de az is bizonyos, hogy ez semmikép meg nem változtatta az id. bárónak a nevelő iránti bizalmát. Mert ámbár 1806. vége óta, midőn Tőkés külföldre készült, az ifjú Pataky Mózes tanítgatta a gyermeket folyvást, míg a nevelő távol volt, sőt e viszony nem szakadt meg Tőkés hazaérkeztével sem; mind e mellett a nevelés irányát továbbra is a régi nevelő szabta meg, a ki még az 1809. évet is Zsibón töltötte, s mint alább

¹ Szilágyi F. id. m. 5. l.

előadjuk, csak az id. báróval való sajnós összezördülés után lett helyzete tűrhetetlenné. Kazinezy is igen derék embernek tartotta őt, a ki rendkívül sokat tanult a Párisban mulatás által. „A kis br. Wesselényi örülhet mentorságának“.

Az alatt az idő alatt, míg Tökés külföldön járt, az ifjú báró tetemes haladást tett a testi és szellemi fejlődésben egyaránt. A széphalmi mester kifogyhatatlan volt a neki adott jó tanácsokban, a melyek nem is tévesztették el hatásukat. Midőn az id. Wesselényi arczképét a Marmontel regéinek fordítása elé rézre metszette Kazinezy, a metszetnek egy példányát azzal az üzenettel küldé az ifj. báróhoz, hogy nemesak óhajtja, hanem reményli is, hogy a „mélt. úrfi követni fogja atyjának példáját és érdemessé teszi magát arra a tiszteletre, hogy egykor az ő képe is rézre metszettessék s a maradéknak általadattassék“.¹

Az apa is osztozott e reményben. Szinte örömmámorban ringatódzva hívja Kazinezyt 1806. okt. 5-ére ismét Zsibóra fia vizsgálatára. „Megvallom barátom, — írja Kazinezynak 1806. szept. 21-iki levelében — határ nélkül való örömöm e gyermek iránt, midőn látom és minden pillanatban kóstolom édes fáradásimnak gyümölcseit s atyai gondoskodásomnak. Mely édesek ezek nékem! s mely elragadtatom a megelégedéstől s örömezésétől, midőn már előre számlálom, mennyi kincset fogok ajánlékozni hazámnak fiamban. Oh barátom, mennyit látok a következőkben magam előtt. Ne csudáld elragadtatásom: atya vagyok, hazafi vagyok“.² Az ifjú báró is nagy vonzalmat mutat Kazinezy iránt, s ő is szeretné, ha annak a férfiúnak jelenlétében bizonyíthatná meg ügyekezését, a ki a nemzeti érdekekért oly bátran tör előre. Jól mondá később Döbrentei, hogy „az öreg Wesselényinek élete-halála ettől a gyerektől függ. De függhet“.

A tizenkét éves gyermek már a férfiak társaságában keresi örömeit s ünnepélyes összejöveteleiken szerepet visz. Így 1809-ben febr. 12-én, a király születése napjának évfordulóján, midőn

¹ Kazinezy Cserey Farkasnak 1806. febr. 11. Kaz. F. Lev. V. köt. 45. 46. l.

² Id. Wesselényi levele Kazinezyhoz. U. o. 313. 314. l.

a nemesi rendek fegyverbe öltözve gyülekeztek a megye zászlaja alá: a gyermek-Wesselényi lobogó zászló alatt vezetett egy lovas századot tüzes török paripáján a megyeház elé.¹ Tőkés nagy lelkesedéssel szemléli tanítványát s áradozó örömmel rajzolja a bámúlatra keltő látványt, a mely minden jelenlévőt könnyekre fakasztott. Fényesen sikerült e próba, s a kis báró méltónak mutatta magát atyjához, a ki őt a középszolnok-vármegyei fölkelt nemesség kapitányává s a maga segéd-tisztjévé nevezte ki. Mint ilyen a következő hónap 26-án² Nagy-Károlyban a magyar egyenruhába öltözött nádor szemeláttára tovább egy óránál vezényelte a maga századát, mit a nádor „nagy örömmel s meglelégedéssel nézett“. Ezt már az akkori lapok is hírtették,³ Kazinczy pedig egyik legszebb epistolájában örökítette meg. Mind azt, a mit eddig a gyermek nagy tehetségeinek szerencsés nyilvánulásairól tudott Kazinczy, beleszótta ez epistolába költői képzelettel, de a valóból merítve:

Míg a praetexta lebdes válladon,
Ambrosiát lehel szép üstököd,
S gyengéd orczádon s e kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Ámorén —
Legszebb, legbájosb Ámor önmagad:
S ím a gynaeceum csendes rejtekéből
Kiszökve, már a vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.

Aztán magasztalva szól a zsidói ménesről, kivált azokról a paripákról, a melyeken az idősb és ifjabb báró szoktak lovagolni. Költői szárnyalása mégis ott legigazibb, a hol a csodakorán érett gyermek nagy jövőjét sejteti eddigi ragyogó próbái alapján. Hivatkozik a gyermek dicső atyjára, nagy őseire, a

¹ Tőkés J. levele Kazinczyhoz. U. o. VI. köt. 233. 234. l.

² Kazinczy az ifj. Wesselényihez ez alkalomra írott epistolája jegyzetében márcz. 23-dikára teszi e napot; azonban az ifj. Wesselényi 1810. márcz. 26-dikáról kelt levelében így szól: „Épen ma esztendeje volt az a szép napom, midőn hazánk nádorispánja előtt e vármegye felkölt lovasaival Károlyban voltunk“. U. o. VII. köt. 336. l.

³ L. a Hazai és Külföldi Tudósítások 1809. évf. 30. 31. számát s a Magyar Kurir 1809. évf. 32. számát.

kiket „hazánk védistenségei“ közé iktatott, de egyszersmind hivatkozik arra is, hogy nemcsak a hadi dicsőség méltó a kiváló embert ösztönözni, méltó a polgári eserkoszorú is. Az epistola azzal az óhajtással végződik, hogy ha a harci élet nem elégitené ki becsvágyát: a szerelem tündére tegye boldoggá:

A koczka meg van vetve. Menj tehát
S vezératyádnak bajnokjobbja mellett
Küzdj a dicsőség fényes nimbusáért.
S ha Mars haragra gyúlad ellened,
Hogy véle szembekelni bátorodtál
S fejedre rántja villámpallosát,
Oh, fogjon Aphrodite védködébe!
S ő, a ki Párist a harez vésze közzül
Elkapta, kapjon el most téged is!

Eldicselkedett Kazinezy az id. báró előtt, hogy legjobb barátai, Kis János, Dessewffy József gr., Berzsenyi Dániel és mások azt itélték az epistoláról, hogy az a külföldi írói termékek legjobbjaihoz hasonlítható. „Ha jó — mondja Kazinezy — valóban csak azért jó, mert poemát írni meleg szívvel kell, és azért, mert a bölcsőjében is már kigyókat tépő kis Herkules lángra gyúlaszthata.“¹

Az epistolát a kis báró külföldre akarta küldeni nyomtatás végett. Apja előbb még némely jegyzettel kívánta felvilágosíttatni történelmi vonatkozásait; Döbrentei azonban erről lebeszélte. A gyermek hallván Döbrentei észrevételeit, elmosolyodva szólt: „Nem is érdemi meg az, a ki azt nem érti, hogy olvashassa“. Kazinezy Bécsben akarta kinyomtatni, hogy a nyomtatás megfeleljen az ifjú báró ízlésének. Míg azonban erről levelet váltottak Széphalom és Zsibó között: Kazinezy pesti barátai, kivált Vitkovits és Horvát István, már ki is nyomatták, s Kulesár István legott több példányt küldött Zsibóra. Két ok bírta Vitkovicsot és társait e baráti szívességre; egyik, hogy Kazinezy, a ki már azelőtt régebben nem írt költői művet, lássa, milyen örömmel fogadják, ha lantot vesz ismét kezébe; másik, hogy az epistola szépségét annál inkább élvezze a Wesselényi-család.²

¹ Id. b. Wesselényihez Kazinezy. Kaz. F. Lev. VI. köt. 510. 1.

² Vitkovics M. lev. Kazinezyhoz. U. o. 524. 1.

Mielőtt még az epistola napvilágot láthatott volna, az ifjú báró levélben fejezte ki Kazinezy iránti háláját. Első ismeretes levelében ide vonatkozólag ezeket írja: „A Mélt. Úrnak azon erántam mutatott megkülönböztetése oly nagy és érdemem felett való, hogy annak meghálálására magamat elégtelennek érzem lenni, s azon epistola pedig oly felemelkedett s oly buzdító, hogy nem bátorkodtam járatlan pennámmal a Mélt. Úrnak arra felelni, nehogy annak felséges volta az által meghomályosíttassék; azért a volt czéлом, hogy aztat kinyomtatassam s úgy küldjem el a Mélt. Úrnak aztat háladatosságom jeléül; de (fájdalom s szégyen) nem lévén iti a hazában annak böcséhez mérsékelt könyvnyomtató sajtó, oda fenn volt czéлом aztat kinyomtatni; de ezen édes kötelességemtől mind eddig megfosztott *ezen zürzavaros idő*. Vegye tehát a Mélt. Úr ezen köszönetemet háladatosságomnak jeléül addig is, a még azon epistolát vagy Pesten, vagy oda fenn kinyomtathatnám“.¹

Milyen zürzavaros időre ezéloz az ifjú báró: néhány szóval érintenünk kell. Az id. bárót e tájban érte az a szíve mélyeig ható sértés, hogy a nemzeti hadsereg tábornokának, a mely állás elnyerését biztosnak hitte, meg nem választották. A szenvedélyes embert e miatt túrhetetlen indulatosság marcangolta. Hivatalos és magán életének környezete napról-napra érezte, hogy a mellőzés miatti elkeseredés katastróphával fog végződni előbb-utóbb reá nézve. Komorsága egyre jobban fel tűnt, s hatását a gyűlésteremben és családja körében lehetetlen volt észre nem venni. Nem tudta, kit tartson mellőzése főokának, de mindenkire gyanakodott, még azokra is, a kikhez a vér kötelékei fűzték.

Egymást érte a párbajra való kihívás és nem mind lehetett békésen elintézni; a főurak közül többen kerülni kezdték a gubernátor tanácsára. Nem tudott magán uralkodni akkor sem, ha vendégei voltak. Bósz indulata el-elragadta ilyenkor is, bár azután kis vártatva megbánni látszott hevességét. Összetűzött Cserey Farkassal is, a saját házánál, vendégei előtt. Ez ismerte féktelen szenvedélyességét s óvakodott a tűzre olajat

¹ 1809. aug. 29. levele. U. o. VII. köt. 39. l.

önteni. De mit sem használt. Lehordta kemény szavakkal. Cserey hideg vérrel csak annyit mondott, hogy kímélje becsületét. Erre Wesselényi kardra hívatta. „Kardomat — felelte Cserey — érdemesebb tárgyra kötöttem oldalomra, melyet királyom és hazám szolgálatjába Istenem segedelmével az ellenség előtt is érdemesen szándékozom forгатni“. Wesselényi fenyegette, hogy az ablakon dobja ki. Cserey helyt állott. Wesselényi haragja nem csillapodott, és szórta a dühös szitkokokat. Aztán mint az erejét kitombolt vihar, elbágyadt. Mikor Cserey búcsút vett tőle: megbánva tettét, megesókolta; de Cserey többé Wesselényi életében nem engesztelődött ki iránta. Lelki fájdalma azt sugalta neki, hogy „ezen, indulatit kormányozni nem tudó szerencsétlen halandót a legnagyobb őrizkedéssel kerülje“.¹

Ugyanez időtájban történt a Tőkés Jánossal való összeveszése is. Egy reggel követ érkezett a gubernátortól a megye házára. A gubernátor felhatalmazta a megye administratorát, Wesselényit, hogy a fölkelt nemesi sereg számára a kir. adószedőtől húszezer forintot fölvehet. A felhatalmazást Laskay Sámuel, a megye alispánja, ki az administratorral különben is ellenséges lábon állott, maga vitte Wesselényihez, a ki azonban még ágyban volt. Az alispán sietett vissza s az irományokat Tőkésre bízta, hogy szolgáltatassa át a bárónak, ha fölkel. Az állandó bizottság tisztjei már munkához láttak, s Tőkés nekik adta át az irományokat, hogy közöljék a báróval. Azonban senki sem akarta a szolgálatot elvállalni. Végre egy Viski nevű szolgabíró magához vette az irományokat s fölment Wesselényi lakására.

Wesselényi még nem kelt föl, azért a szolgabíró az inastól küldötte be hozzá a szóban levő felhatalmazást. Wesselényi felpattant: ki hozta ez irományokat? A szolgabírót behívatta. Az a kérdésre annyit felelt, hogy neki Tőkés adta át azokat, Tőkés pedig az alispántól kapta. Felhívatta Tőkést s kérdőre vonta: miért nem adták át neki az irományokat addig, mig az alispán ott volt? Tőkés bizonyosan mentegetőzött, hogy nem akarta a bárót felköltetni. Erre Wesselényi rútúl lehordta a

¹ Cserey F. levele Kazinczyhoz, 1809. júl. 18. U. o. VI. köt. 458. 459. l.

szolgabíró is, Tökést is, bolondnak, hunczutnak, mindennek elmondta. Jelen volt a vármegye orvosa, több eseléd, a kik mind szemtanúi voltak a kínos jelenetnek. „Instálom Nagyságodat — szólt Tökés — ezen nevezetektől engem kíméljen meg, mert reájok érdemes nem vagyok“. Wesselényit előtötte a harag. A szegletben volt kardját kirántja hüvelyéből s a nevelő felé vág, de kabátja gallérja és nyakravalója felfogják a csapást. Wesselényi folytatja. A védtelen nevelőt balról vágja meg s füle czimpáját kettéhasítja, majd állon és homlokon vágja, úgy, hogy a szerencsétlen ember feje vérbe borúl. E vad erőszakosság lehűtötte véré, de önmagától is megborzadt. Midőn neje szobájába lépett, már szégyelte bevallani tettét, hanem így szólt: „Kin-csem, gondold meg, Tökés a fejét a kardomba verte“.¹

Természetesen ily körülmények között többé a nevelő nem maradhatott a Wesselényi-háznál, a mely iránt azonban még ezután sem szűnt meg hálával lenni. Tudta, mit köszönhet a bárónak, s mint Kazinczy várta tőle, teljesen kiengesztelődve hagyta el Zsibót 1809 őszén s kevés idő múlva Bethlen Imre gr. fiának, majd ennek halálával, leányának a nevelését vezette Kolozsvárott.

Helyét Pataky Mózes foglalta el, a hasonló nevű jeles kolozsvári tanár fia, a ki már 1806 vége óta szintén Zsibón lakott, mint az ifjú báró nevelője. Megható szavakkal rajzolja később is az ifjú Wesselényi azt a pillanatot, a melyben Pataky az ő nevelésére vállalkozott. Ifjú korának tavaszában volt, midőn a Wesselényi családot megismerte. „Én még gyermek — írja a tizenkilencz éves Wesselényi — nyakára kapcsolván gyenge karjaim, szeretetéért zokogtam. Atyám, szép lelkét látván, könnyezve kérte, hogy legyen nevelőm, barátom. Ő ellágyúlva engedett, s atyám a gyermek gyenge kezét a nemes ifjúéba tevén, így szólott: légyetek barátok“.² E szavak egész életében fülébe csengtek Wesselényinek, a ki haldokló atyja kívánságát szíve szerint fogadta s teljesítette.

¹ Cserey F. levele Kazinczyhoz, 1809. aug. 29. U. o. VI. köt. 504. 505. 1.

² Levele Kazinczyhoz 1815. aug. 4. Kézirat a M. Tud. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 29. sz. (Megj. u. o. XIII. k. 51. l.)

Az id. báró 1809. okt. 25-kén költözött el az élők sorából. Bár élete végén sokan érezték féktelen indulatossága hevét: a sír kiengesztelte ellenfeleit. Cserey Farkas maga is megjelent a temetésen s ezredéből egy csapatot is kivezényelt. Nemesak kiengesztelődve, hanem megható hazafiúi fájdalommal emlegette Wesselényi nagy erényeit, a kinek végóráiban „phantasiája is mind a haza dolgait tárgyazta, és phantasiájában is mondott sok olyast, a mi sok embernek eszibe nem jut, a ki magát okosnak és eszit helyén állónak gondolja”.¹ S hogy nemes lelkének tanúbizonyságát nyujtsa testvére s kis öcsese iránt: krasznai kertjében rövid idő múlva ott állott Wesselényi mellszobra, talapzatán Kazinczy epigrammjának e két sorával:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato
S lágy szívű Brutus, itt Wesselényi valék.

Kazinczyt, a ki fájó szívvel hallotta az utóbbi időben Wesselényi nagy gyöngeségeit, s a ki őt az eszményi nagyság fénykörében szerette képzelni, a halálhír egészen megrendítette. Wesselényi *nagy ember* volt, mondá; a mi korunk volt kicsiny, mert nem tudta őt megérteni. „Hazám! Nemzetem! — kiált fel — téged siratlak, hogy kidőlt egy nagy díszed, egy nagy védelmeződ!”²

¹ Cserey F. levele Kazinczyhoz 1809. decz. 9. Kaz. F. lev. VII. köt. 139. lap.

² Levele Cserey F.-hoz, 1809. nov. 13. U. o. 73. lap.

DR. VÁCZY JÁNOS.